

DOM KADINLARDA ENFORMEL BİR GEÇİNME STRATEJİSİ: TOPLAYICILIK

AN INFORMAL LIVELIHOOD STRATEGY IN DOM WOMEN: GATHERING

Muhammet FIRAT

Fırat Üniversitesi/İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi/Sosyoloji Bölümü
muhammetfirat@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2447-1427

ÖZ

Geliş Tarihi:

22.06.2022

Kabul Tarihi:

23.08.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Domlar
Dom Kadınlar
Enformel Sektör
Toplayıcılık
Geçinme Stratejileri

Keywords

Doms
Dom Women
Informal Sector
Gathering
Livelihood Strategies

Toplayıcılık, Domlarda kadim bir geçinme stratejisidir. Bu geçinme stratejisi genel olarak kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Toplayıcılık, Dom kadınların ailelerinin geçimini sağlamak amacıyla başka hanelerden temel ihtiyaç maddelerini (gıda, giyim, ev eşyası vb.) ücretsiz olarak istemeleridir. Bu araştırmanın amacı Dom/Çingene kadınların toplayıcılık deneyimlerini onların gözünden anlamaktır. Nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik desen ile tasarlanan bu çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğiyle veriler elde edilmiştir. Araştırmaya Elazığ'da yaşayan ve geçimini "toplayıcılık" ile sağlayan 13 (on üç) Dom kadın dâhil edilmiştir. Bu çalışmada Dom kadınların toplayıcılık işini yapmalarında etnisitenin etkili olduğu ve bu tarz enformel çalışmanın kendileri için yoksulluk, dışlanma ve damgalanma gibi sorunlara yol açtığı saptanmıştır. Araştırmada ayrıca etnisite, cinsiyet, yoksulluk ve enformalitenin kesişim alanında var olma mücadelesi veren bu kadınların, düzenli gelir ve güvenceli işlere ulaşmada zorluklar yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Dom kadınların başkalarının yapmak istemediği pejoratif mahiyete sahip "toplayıcılık" a mecbur kaldıkları, toplayıcılığı ihtiyaç temelli bir geçinme stratejisi olarak değerlendirdikleri ve dilencilikten ayrı tuttukları sonucuna da ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Gathering is an ancient subsistence strategy among the Dom. This subsistence strategy is generally carried out by women. Gathering is Dom women's demanding of basic necessities (food, clothing, household goods, etc.) from other households free of charge in order to provide for their families. The purpose of this research is to understand Dom/Gypsy women's foraging experiences from their perspective. In this research, which was designed with a phenomenological design within the scope of qualitative research method, data were obtained by semi-structured interview technique. Thirteen (thirteen) Dom women living in Elazığ and making their living by "gathering" were included in the study. In this study, it was determined that ethnicity is effective in Dom women's work as a collector and this type of informal work causes problems such as poverty, exclusion and stigmatization for them. The research also revealed that these women, who struggle to exist at the intersection of ethnicity, gender, poverty and informality, have difficulties in reaching regular income and secure jobs. It was also concluded that Dom women were compelled to engage in "gathering" with a pejorative nature that others did not want to do, and that they considered gathering as a need-based subsistence strategy and kept it separate from begging.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1134294>

Atıf/Cite as: Fırat, M. (2022). Dom Kadınlarında Enformel Bir Geçinme Stratejisi: Toplayıcılık. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1469-1480.

Giriş

Domlar, Türkiye’de yaşayan ve haklarında sınırlı düzeyde bilgiye sahip olunan bir Çingene grubudur. Türkiye’de Çingeneler genel olarak Dom, Lom ve Rom olmak üzere üç ana dilsel gruptan oluşmaktadır. Dom grubu Çingenelerin çoğu, Ortadoğu’daki Dom Çingenelerinin bir koludur ve Türkiye’ye 11. yüzyılın başlarında gelmişlerdir (Marsh, 2008: 23). Türkiye’de Rom (Roman) gruplar genel olarak Batı Anadolu, Trakya, Marmara ve Ege bölgelerinde; Lom gruplar Kuzey Doğu Anadolu İllerinde; Dom gruplar ise Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde yaşamaktadır (European Roma Rights Centre, 2013: 7). Diyarbakır, Antakya, Mardin, Malatya, Elazığ, Adıyaman, Dom nüfusunun yoğun olduğu kentlerdir. Yakın geçmişe kadar göçer ve konar-göçer olarak yaşayan günümüzde ise yerleşik hayata geçen Dom grupları kentlerin çeperlerinde yaşamaktadırlar. Kentte yaşam tecrübeleri son derece zayıf olan Domların diğer Çingene gruplarına göre çok daha yoksul oldukları ve istihdama ulaşmada büyük zorluklar yaşadıkları bilinmektedir. Domların düzenli ve güvenceli işlere dâhil olamamalarının en önemli nedenleri arasında, Dom etnisitesi, kente yönelik mesleklerde yeterli tecrübeye sahip olmama, eğitim seviyelerinin düşük olması vs. yer almaktadır. Kentlerde Domlar çoğunlukla enformel işlerle geçimlerini temin etmektedirler (Kolukıncık, 2008: 150).

Küreselleşmeyle birlikte hayata geçirilen liberal politikalar kapsamlı sosyal ve ekonomik dönüşümlere neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de 1980 sonrası liberal ekonomik politikaların uygulanmasıyla formel istihdam olanakları giderek zayıflamıştır. Bu durum, enformel sektördeki işgücünü de önemli ölçüde etkilemiştir. Ekonomik krizler, formel istihdam olanaklarının azalması ve endüstriyel dönüşümle birlikte işgücü piyasasında yaşanan köklü değişim enformel sektörü yaygın hale getirmiştir. Temel geçim kaynakları enformel sektördeki işgücüne bağlı olan ve enformel işlerde yoğunlaşan Domlar da bu durumdan fazlasıyla etkilenmişlerdir (Erdoğan Aras, 2009: 78). Bir yandan etnik kimlikleri nedeniyle istihdam olanaklarına ulaşmada yaşadıkları zorluklar, diğer yandan formel sektörde yer almalarını sağlayacak mesleki donanımlarının bulunmayışı Domları enformel işlere mecbur kılmıştır.

Dünya ekonomilerinde yaşanan krizler ve yeniden yapılanmayla birlikte hizmet ve finans sektörü ön plana çıkmaktadır. Bu durum tüm çalışanları etkilemekle birlikte, göçmen ve etnik gruplar gibi kırılgan kesimleri daha fazla etkilemektedir. Araştırmalar, işgücü piyasalarında yaşanan yeniden yapılanma sürecinin göçmenleri, kadınları, gençleri ve etnik grupları, enformel işlere daha fazla sürüklediğini ortaya koymaktadır (Çelik ve Yüce Tar, 2016: 61; Standing, 2014; Sassen, 1995; Wilson, 2003). Bu açıdan Dom grubu Çingeneler özel bir konuma sahiptir.

Türkiye’de Çingene gruplarının iş/istihdam durumlarına yönelik çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar Dom kadınların enformel sektörle ilişkisini analiz etmede büyük öneme sahiptir. Örneğin Kolukıncık (2006: 12) tarafından yapılan bir araştırmada, Türkiye’de bulunan Romanların büyük bir çoğunluğu için işsizliğin “temel” problem olduğu saptanmıştır. “Türkiye’de Romanların Durumu Türkiye’de Çalışma ve İnsana Yakışır İş Koşulları Sorunları” Aralık 2010 Raporuna göre; Türkiye’de bulunan Çingene topluluklarının, istihdama erişiminde önemli engeller tespit edilmiştir (Fundación Secretariado Gitano, 2010: 18). Türkiye’nin farklı yerlerinde Çingene grupları üzerine yapılan başka çalışmalara göre; genellikle, sosyal güvenlik ve sözleşme kapsamında çalışanlar yok denecek kadar azdır. Söz konusu işler, çoğu zaman geçici, yarı zamanlı ve kayıt dışı olup bu işlerde çoğu zaman sağlık ve güvenlik şartları da tamamen göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda, Çingenelerin bulabildiği vasıfsız işler, el emeğine dayanmaktadır. Kalfalık veya ustalıkla dayalı zanaatkarlık sahasında iş bulabilme olanakları ise azdır (Üzpeder, Danova, Özçelik ve Gökçen, 2008: 57; Fundación Secretariado Gitano, 2010: 7).

Sanayileşmeyle birlikte Domların istihdamın yeni merkezleri haline gelen kentlere yerleşmeleri, onları istihdam sorunlarıyla karşı karşıya getiren temel bir faktör olmuştur. Kırısala özgü geçim stratejileri önemli ölçüde azalan ve kente özgü işlere de yabancı olan Domlar, buralarda vasıf gerektirmeyen, güvencesiz, düzensiz, esnek, riskli ve başkalarının yapmak istemediği enformel işleri yapmak zorunda kalmışlardır. Domlar için bu yeni durum ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan çeşitli sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada, enformel sektörde yer alan Dom kadınlar ele alınmaktadır. Düzenli ve güvenceli işlere ulaşmada zorluklarla karşı karşıya kalan Dom kadınlar, enformel sektöre yönelmektedirler. Dom kadınlar enformel işlerde zor şartlarda çalışmakta, genellikle Dom olmayanların yapmak istemedikleri işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar. Toplayıcılık bu işlerin başında gelen temel bir geçim stratejisidir. Toplayıcılık, Dom kadınların hanelerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başka hanelerden ücretsiz bir şekilde yiyecek, içecek, giyecek,

ev eşyası gibi kalemleri isteme durumu olarak tanımlanabilir. Dom kadınlar istihdama erişimde etnik kökenleri, düşük eğitim düzeyleri ve kente özgü mesleklerinin bulunmaması gibi nedenlerle çalışma hayatında zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bununla birlikte Dom kadınlar için enformel iş gücü piyasasına dahil olma, ekonomik zorlukların yanında dışlanma, damgalanma, sembolik şiddet gibi sorunlara da yol açmaktadır.

Dom kadınlar, etnik kimlikleri ve yoksullukları nedeniyle Dom olmayan kadınlara oranla çok daha fazla sorunla karşılaşmaktadırlar. Kadın olmak, Dom kadın olmak, güvencesiz/düzensiz/düşük ücretle enformel işgücü piyasasına mecbur olmak gibi çeşitli zorluklar, Dom kadınları çok yönlü bir dezavantajlılığa sürüklemektedir. Dom kadınları, etnisite, cinsiyet, yoksulluk, enformalite gibi dezavantajların kesişim alanında var olma mücadelesi vermektedirler.

Bu araştırma Elazığ'da toplayıcılık yapan Dom kadınların enformel işgücü piyasasına dahil olma süreçlerini ve bu sürecin kendileri açısından sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçlarını kendi anlatıları/deneyimleri üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Çalışmanın temel amacı enformel bir iş olarak "toplayıcılık" yapan Dom kadınların "toplayıcılık deneyimlerine" sosyolojik perspektiften yaklaşmaktır. Bu kapsamda araştırma geçmişten günümüze Dom kadınlarda çalışma ilişkilerinin yapısını, "toplayıcılıkla" geçinmelerinde etnisitenin etkisini ve toplayıcılığın diğer bazı sonuçlarını kadınların kendi anlatıları üzerinden anlamayı ve yorumlamayı hedeflemektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik desenle tasarlanmıştır. Belirli bir insan grubunun deneyimleri ve bu deneyimlere yükledikleri anlamlar ortaya çıkarılmak amaçlandığı için fenomenolojik desen (Creswell, 2013) tercih edilmiştir. Fenomenolojik desende, bir kişi ya da bir grup insanın yer aldığı çalışma grubunun bir fenomene dair yaşamış olduğu deneyimi nasıl anlamlandırdıkları amaçlanmaktadır (Patton, 2014). Fenomenolojik Okul'un temsilcisi Schutz'a göre, her bireysel bakış açısı ve düşünce biçiminden hareketle diğer bireylerin düşünceleri ya da yerleri hayali bir çizgi üzerinde belirtilebilir ve analiz edilebilir (Bauman, 2010: 49). Bu bakımdan fenomenoloji insan bilincinin ve insanların içinde yaşadıkları dünyayı yorumlama biçimlerinin araştırılması olarak ele alınmaktadır (Tatlıcan, 2007: 232).

Araştırmada Dom kadınların enformel bir geçinme stratejisi olarak toplayıcılığı nasıl tanımladıkları ve enformel sektörde toplayıcılık işiyle uğraşan bu kadınların bu süreçte hangi dinamiklerle karşılaştıkları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, özellikle şu sorulara cevap aranmaktadır: Dom kadınların düzenli ve güvenceli iş-istihdam imkânlarına ulaşmada yaşadıkları problemler nelerdir? İşsizlik ve/veya enformel/marjinal işler Dom kadınlarda ne tür sorunlara yol açmakta, etnik kimlik Dom kadınların enformel çalışma biçimlerinde ne kadar etkili olmaktadır?

Yıldırım ve Şimşek'e (2013: 78) göre olgular, yaşadığımız dünyada olaylar ve deneyimler gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Bu olgularla günlük yaşantımızda çeşitli biçimlerde karşılaşabiliriz. Buna rağmen bu tanışıklık olguları tam olarak anladığımız anlamına gelmez. Bu bağlamda bize tümüyle yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar fenomenoloji için uygun bir araştırma zemini oluşturur. Fenomenolojik araştırmalarda kullanılan temel veri toplama tekniği görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 74). Bu çalışmada veriler görüşme tekniği elde edilmiştir. Görüşme sorularının oluşturulması sürecinde ilgili literatürde enformel sektör, Domlarda çalışma hayatı, geçinme stratejileri, toplayıcılık, dilencilik alanlarında yapılmış çalışmalar incelenmiş ve bu kapsamda yarı-yapılandırılmış bir görüşme formu elde edilmiştir. Verilerin analizi sürecinde tematik veri analizinden faydalanılmıştır.

Ayrıca bu çalışmada nitel araştırmalarda kullanılan yapılandırılmamış (denetimsiz) gözlem türlerinden biri olan "katılımsız gözlem" tekniğine de başvurulmuştur. Dom kadınların çalışma hayatı dışında gündelik yaşamları, hâkim kültürle ilişkileri, yaşadıkları sosyal ve fiziksel çevreleri, sosyo-ekonomik durumları, genel olarak yaşadıkları sorunları gibi durumlar araştırılırken görüşme verilerinin yanı sıra gözlem tekniğiyle elde edilen bulgulardan da faydalanılmıştır.

Araştırma için Fırat Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 28.05.2021 tarihinde 8 nolu kararla etik kurul izni alınmıştır.

Çalışma Grubu

Fenomenolojik araştırmalar için veri kaynaklarını, ele alınan fenomeni doğrudan deneyimleyen ve deneyimlerini ifade edebilen birey ya da gruplar oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 74). Bu araştırmanın çalışma grubu, toplayıcı Dom kadınlardır. Fenomenolojik araştırmaların en önemli noktası kişisel tecrübelerden yararlanmasıdır. Bu tecrübelerle sahip kişiler, araştırmanın katılımcılarını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın katılımcı grubunu Elazığ'ın Karşıyaka, Cumhuriyet, Üniversite ve Hicret mahallelerinde yaşayan ve marjinal/enformel bir iş olarak toplayıcılıkla geçimlerini temin eden 13 (on üç) Dom grubuna mensup kadın oluşturmaktadır. Katılımcılarla yaklaşık 30-35 dakikalık derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılardan 10 kişi toplayıcılık işini aktif olarak yapmaktadır. Geriye kalan 3 kişi ise yaşlılık, sağlık problemleri, dışlanma vb. nedenlerle şu an toplayıcılık yapmamaktadır. Ancak geçmişte bu kişilerin uzun bir süre toplayıcılık işiyle uğraştıkları tespit edilmiştir.

Elazığ'da yaşayan Dom kadınların çalışma yaşamına ilişkin daha önce herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması, çalışmanın bu alanda gerçekleştirilmesinde rol oynamıştır. Toplayıcılık işiyle uğraşan Dom kadınların çalışma yaşamıyla ilgili düşünceleri, sorunları ve toplayıcılıktaki ilk deneyimleri gibi konular bütüncül olarak tespit edilmek amacıyla, bu çalışmada, katılımcıların seçiminde, amaçlı örnekleme türlerinden biri olan kartopu örnekleme başvurulmuştur. Kartopu örnekleme ile toplayıcı Dom kadınlara ulaşılmıştır. Görüşmelere katılım, gönüllük esasına dayalı biçimde sağlanmıştır.

Görüşmeler Ağustos, Eylül ve Ekim 2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Görüşülen 13 katılımcının yaş ortalaması 49,5'dir. Üç katılımcı 40 yaşın altında olup diğerleri 40 ve üzeri yaştadır. Görüşmecilerden 2'si dul, 11'i evlidir.

Katılımcıların üçü ilkökul mezunu ve dördü okur-yazardır. Geriye kalan altı katılımcı ise okuma-yazma bilmemektedir. Katılımcılar, hanelerinde en az altı kişi ile yaşamaktadır. Domlar kalabalık hane özellikleri ile bilinmektedir. Katılımcıların yaşadıkları hanenin ortalama aylık geliri ise (Ekim 2021) 2260 TL'dir. Dom kadınların yaşadıkları hanelerin yoksulluğu şiddetli bir şekilde deneyimledikleri söylenebilir.

Bulgular ve Yorumlar

Kadim Bir Geçim Kaynağı Olarak Toplayıcılık

Geçmişte göçer ve konar-göçer olarak yaşayan Domlar, istihdamın yeni merkezi haline gelen kentlere yerleşmek zorunda kalmışlardır. Ancak kentlerde yeni meslekler edinememeleri nedeniyle güvenceli ve düzenli istihdam konusunda zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu yüzden Domlar, kentlerde enformel ağlar aracılığıyla düzensiz, güvencesiz, tehlikeli/riskli ve marjinal işlerde çalışmaya mecbur kalmışlardır. Bu süreci Dom kadınların çok daha dramatik biçimde deneyimledikleri bilinmektedir. Dom kadınları toplayıcılık, bohçacılık, gündelik temizlik işleri, mevsimlik tarım işleri gibi birçok enformel işte geçimlerini temin etmişlerdir. Ancak zamanla bu işlerin azalmasıyla toplayıcılığı sürdürmeye mecbur kalmışlardır.

Kadim bir geçim stratejisi olan toplayıcılık, Dom kadınların ilk göç dönemlerinden itibaren başvurdukları önemli bir geçim kaynağıdır. Sürekli hareket halinde oldukları dönemlerden beri gıda, giyim, ısınma, ev eşyası gibi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla toplayıcılık yapmışlardır. Yapılan görüşmelerde Dom kadınlar toplayıcılığın kadim özelliğine dikkat çekmişlerdir:

“Çok eskiden beri toplarız, bu iş atalarımızdan bize yadigâr.” (Z. P., 79); “Toplayıcılık yedi kuşak işimiz/mesleğimiz.. Yaşlarımız gibi biz de bu işe devam ediyoruz.” (Z. G., 41); “Göçerken toplardık şimdi de topluyoruz. Biz Domlar oldubitti bu işi yaparız. Yaşlarımız bize toplayıcılığın çok eski bir iş olduğunu söyledilerdi. Kime sorsan aynı şeyi söyler.” (M. Ö., 38).

Bu ifadelerden toplayıcılığın çok eski bir iş olmasının yanı sıra, eski kuşaklardan kendilerine intikal ettiği de anlaşılmaktadır. Görüşmecilerin *“Atalarımızdan yadigâr..”, “Yedi kuşak mesleğimiz..”, “Göçerken de toplardık.”* ifadeleri Dom kadınların göçer ve konar-göçer oldukları dönemlerde de toplayıcılık yaptıklarını göstermektedir. Kırsal bölgelerde toplayıcılık yaparak göçer yaşam tarzlarına uygun şekilde geçimlerini sağlayan Dom kadınları, kentlere yerleştikten sonra da bu işi yapmaya devam etmişlerdir. Günümüzde de aynı işi sürdürmekte olmaları aslında toplayıcılığın, eskiye oranla bir azalma gösterse de genel anlamda kesintisiz devam ettiğini göstermektedir.

Toplayıcılık Dom kadınların hayatlarını idame ettirmelerinde işlevsel öneme sahiptir. Bu gün Dom kadınların toplayıcılık sayesinde hayata tutundukları söylenebilir. Kentlerde geçimlerini sağlayacak bir mesleklerinin olmayışı toplayıcılığı onlar için yaşamsal kılmaktadır. Görüşmelerde bu durum şöyle ifade edilmektedir:

"Bu işle bu güne çıktık (geçindik). İstese de başka iş yapamayız. En iyi yaptığımız iş toplayıcılıktır." (Z. P., 79); *"Buradaki (kent) işler bize göre değil. Şimdiye kadar aç ve açıkta değilseniz toplamamız sayesinde."* (Z. G., 41); *"Toplayıcılık yaparak çocuklarımızı büyüttüm. Zor bir iş ama eklemek kapımız"* (G. G., 72); *"Şimdiye kadar toplayıcılıkla geçindik."* (T. K., 39); *Toplayıcılık yapmasak aç kalırız, önce Allah'a sonra bu işe güveniriz."* (E.P., 49)

Bu ifadelerden Dom kadınların en iyi yaptıkları işin "toplayıcılık" olduğu da anlaşılmaktadır. Dom kadınlar toplayıcılık dışındaki işleri yapacak mesleki donanımlarının olmadığını bu yüzden başka bir iş yapamayacaklarını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla geçinmek için gerekli ihtiyaçların temininde toplayıcılığın stratejik olduğu söylenebilir. Dom kadınların dile getirdikleri *"Aç değilseniz toplayıcılık sayesinde"*, *"Şimdiye kadar toplayıcılıkla geçindik"*, *"Toplayıcılık yaparak çocuklarımızı büyüttüm"* ifadeleri, bu çıkarımı destekler niteliktedir.

Dom kadınlar toplayıcılıkta yoğunlaşmışlardır. Toplayıcılığın hayatın idamesindeki işlevsel ve stratejik niteliği, toplayıcılığın Dom kadınlar arasında yaygın olmasında ve Dom kızlarına intikalinde başat faktör olarak karşımıza çıkmaktadır:

"Sen atandan ne görürsen onu yapmaz mısın? Buralarda herkes bu işi yapar. Bizim de görüp alıştığımız iş budur." (A. G., 66); *"Bu mahallede yaşayan bu işe bir şekilde alışıyor. Toplamaya ilk defa komşum beni çıkardı."* (E. P., 49); *"Toplayıcılık Dom mesleğidir, başka iş bilmeyiz."* (S. P., 54); *"Bize başka iş öğretilmedi ki yapalım. Bu işle doğduk diyebilirim."* (M. S., 58), *"14-15 yaşına gelince toplayıcılığa başlarız."* (Z. P., 79); *"Biz alışkınız bu işe..."* (İ. G., 27); *Annem, anneannem, onun annesi hep toplamışlar. Şimdi ben de toplayıyorum, bizden sonrakilerde toplayacaklar."* (M. Ö., 38);

Bu ifadeler toplayıcılığın Dom kadınlar arasında ve Domların yoğun yaşadığı mahallelerde yaygın bir iş kolu olduğunu göstermektedir. Görüşmelerde, Dom kadınlarda toplayıcılığın günümüze kadar sürdürülmesinde ve yaygın olarak görülmesinde önceki kuşakların ve Dom yaşam alanlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Dom kadınların toplayıcılığa mahallede komşuları aracılığıyla başladıkları hatta bazı zamanlar mahalle kadınlarının grup halinde bu işi yaptıkları dile getirilmiştir. Görüşmeler, Dom kadınların enformel ağlar aracılığıyla toplayıcılığa başladıklarını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Dom mahalleleri, sosyal ilişkiler, kültür bağları ve etnisite gibi faktörler üzerinden toplayıcılık işinin Dom kadınlar arasında yaygın görülmesinde etkili olmaktadır.

Görüşmecilerin genellikle *"Atamızdan bu işi gördük."*, *"Annem, anneannem, onun annesi hep toplamışlar."*, *"Biz de bu işi yaşlılardan öğrendik."*, *"Toplayıcılık Dom mesleğidir."* sözleri toplayıcılığın kuşaklar aracılığıyla günümüze kadar geldiğini göstermektedir. Dom kadınların enformel ağlarla toplayıcılık işinde kümelenmeleri, Wilson'un "etnik niche/etnik kümelenme" (2003: 430-431) kavramını akla getirmektedir. Wilson'a göre "etnik niche/kümelenme" terimi burada, belirli bir etnik grubun üyelerinin bir faaliyette aşırı temsil edilme eğilimini içeren emek uzmanlığını belirtmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda etnik kümelenme, hem bir kolektif kimlik hem de aidiyet biçimi olarak etnisitenin konumlandığı işgücü piyasasını ifade etmektedir. Kentlerin kenar mahallelerinde yoğunlaşan ve kapalı toplumsal özellikleri ile bilinen Domların sosyal ilişkileri ve enformel ağları, toplayıcılığın Dom etnisitesinde yoğun olarak görülmesinde etkili olmaktadır. Dom kadınlarda toplayıcılık, kültür bağları ve ortak soy ile sosyal olarak inşa edilmiş bir oluşum veya kolektivite olarak da değerlendirilebilir. Toplayıcılık, Domlar içerisinde kadınların yapmak zorunda oldukları bir faaliyet olarak kabul edilmekte ve gelecek kuşaklara da bu şekilde aktarılmaktadır. Ayrıca bu ifadelerden Dom kadınların geçinmek için toplayıcılıktan başka seçeneklerinin olmadığını da açığa çıkmaktadır.

Görüşülen kadınlar toplayıcılığın zorluğuna dikkat çekmişlerdir:

"Eziliyoruz, yıpratıyoruz, dışarıdan bakan bunlar ne kaygısız der ama öyle değil." (A. G., 66); *"Küçükken böyle bilmiyorduk, toplamaya sıcak bakıyorduk, dünyanın en zor ve yıpratıcı işi buymuş, şimdi anladım."* (İ. G., 27); *"Akşama kadar gezip duruyoruz, yoruluyoruz."* (G. P., 42); *"Sabah erkenden çıkarız, her mahalleye gideriz, ayaklarımızın altı şişer, akşam da eve gelince yemekti, ev işiydi, çocuklardı..."* (N. P., 41)

Bu ifadeler Dom kadınlarda toplayıcılığın zorluğunu, yıpratıcılığını ancak geçinmek için bu işi yapmaktan başka çarelerinin olmadığını göstermektedir. Görüşmelerden toplayıcılığın ağır bedensel bir iş olduğu söylenebilir. Diğer yandan Dom kadınları toplayıcılığın yanı sıra hane ve çocukların bakımı gibi işleri de yapmaktadırlar. Bu durum kadınların zor şartlarda ve sağlık bakımından elverişsiz koşullarda çalıştıklarını göstermektedir.

Dom mahallelerinde kadınların toplayıcılığa çıkmadan önce bu işe sıcak baktıkları görülmektedir. Ancak kız çocukları ileriki yaşlarda toplayıcılığı deneyimlediklerinde bu işin ne kadar zor olduğunun farkına varmaktadırlar.

Bu anlamda toplayıcılık küçük yaşlarda yatkınlık geliştirilen bir ortamda kız çocuklarını kendine çekmektedir, denilebilir. Bourdieu (2006: 2)'nin, benzer koşullara sahip bireylerin benzer habituslara sahip olacağı görüşünden hareketle, Domların yaşadığı mahallelerin toplayıcılık işinin öğrenildiği ve gelecek kuşaklara aktarıldığı mekânlar olduğu söylenebilir.

Tüm bu zorluklara rağmen görüşmeciler neden bu işe devam ettiklerini şöyle ifade etmektedirler:

“Eşim çalışkan birisi ama iş vermiyorlar. Mecburen topluyoruz” (T. K., 39); “Eşim 27 yaşında vefat etti. 7 çocukla dul kaldım. Ömrümün çoğu toplamakla geçti. Başka ne yapabiliriz ki, işimiz bu. Şimdi 79 yaşındayım, bu halimle bile toplarım.” (Z. P., 79); “Toplamaya mecburuz, eşim iş bulamıyor. Kim bu işi yapmak ister ki... Düzenli, rahat bir işi kim istemez. Ama toplama işi sanki alnumıza yazılmış gibi... Bizde herkes toplar, ileride kızım da toplayacak.” (M. Ö., 38); “Bu işe meraklı değiliz. Kazanç da sağlamıyoruz. Toplayarak günü kurtarırın öp başının üstüne koy...” (G. P., 42); “Biz okuyamadık, eskiden okul vardı ama biz buralarda değildik. Her mevsim başka bir yerde ekmek peşindeydik. Başka iş olsa yapmaz mıyız?” (G. G., 72); “Babamız bizi okutamadı, bu işi mecbur yapacağız, şimdi çocuklarımız okuyor ama en fazla ilkokula kadar, gücümüz yok.” (S. P., 54); “Tahsili olmayan başka ne iş yapabilir ki.” (İ. G., 27);

Bu ifadelerden Dom kadınların başka bir geçim kaynağına sahip olmamalarından toplayıcılığa mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır. Başkalarının yapmak istemediği, düşük gelirli bir iş olan toplayıcılık, kadınlar tarafından istenmeyen ancak geçimin temini için sürdürülen bir geçim kaynağı olarak değerlendirilebilir. Dom kadınların düzenli, geliri iyi olan başka işlere ulaşmaları halinde ise toplayıcılık işini yapmayacakları düşünülmektedir. Bir görüşmecinin *“ileride kızım da toplayacak”* ifadesi Dom kadınların enformel bir geçim stratejisi olarak yaptıkları toplayıcılık işini devam ettirmelerinde öğrenilmiş çaresizlik kavramını akla getirmektedir.

Görüşmelerde *“Toplama işi sanki alnumıza yazılmış”, “Başka ne iş yapabiliriz ki...”, bu işi yapmaya mecburuz”* gibi ifadeler, Dom kadınların toplayıcılığı bir kader olarak algıladıklarına işaret etmektedir. Dom kadınlarda zor ve istenmeyen bir iş olarak toplayıcılığın devam ettirilmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında bu algılama biçiminin belirleyici olduğu söylenebilir.

Görüşmelerde *“Eşim çalışkan birisi ama iş vermiyorlar.”, “Eşim iş bulamıyor.”* gibi ifadeler, erkeklerin istihdamdan dışlanmaları nedeniyle, kadınların *“mecburen”* hane geçimini üstlendiklerini, başka bir mesleklerinin olmadığı içinde kadim uğraşları olan toplayıcılığa yöneldiklerini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle toplayıcılığın aslında kendileri için bir *“sığınak”* işlevi gördüğü söylenebilir. Zira toplayıcılığı her ne kadar yapmak istemeseler de bir *“zor zanaat”* olarak icra etmektedirler.

Dom kadınlar, dile getirdikleri *“eskiden okul vardı ama biz buralarda değildik”, “Şimdi çocuklarımız okuyor ama en fazla ilkokula kadar...”*, *“Babamız bizi okutamadı.”*, *Tahsili olmayan başka ne iş yapabilir ki”* ifadelerle, genelde eğitim düzeylerinin düşük olmasının toplayıcılık dışındaki işleri yapmalarına engel olduğunu belirtmektedirler. Kalıcı ve düzenli bir işe sahip olmak isteyen Dom kadınlar bunun için eğitimlerinin yeterli olmadığını farkındadırlar. Göçer ve konar-göçer dönemlerde okula devam etmenin imkânsız olduğunu belirten görüşmeciler yerleşik hayata geçtikten sonra ise ekonomik nedenlerden dolayı çocuklarını en fazla ancak ilkokulu bitirecek kadar okutabildiklerini belirtmişlerdir. Yetersiz eğitim ise istihdam açısından mevcut olumsuzlukların devam edeceği anlamına gelmektedir, denilebilir. Dolayısıyla geçmişte çoğu Dom kadınının formel eğitim sitemine dahil olamamasının en önemli nedenlerinden biri konar-göçer yaşam tarzıyla günümüzde ekonomik nedenlerin daha etkili olduğu söylenebilir.

Kentte Toplayıcılık

Sanayileşmeyle birlikte, Domlar etnik kimlikleriyle de bütünleşen kalaycılık, elekçilik, sepetçilik gibi geleneksel mesleklerindeki tekel konumlarını kaybetmişlerdir. Kentlere yerleşen ve geleneksel mesleklerini icra edemeyen Domlar için bu yeni durum, kentsel istihdam alanlarında dışlanmalarına sebebiyet vermiştir. Böylece Domlar kentsel ortamlarda uzun süreli işsizlik, konsantre yoksulluk, dışlanma gibi çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Oysa geleneksel meslekleri, Domların toplumsal ilişkilerinin sürdürülmesinde ve toplumla bütünleşmelerinde önemli roller oynamış, yoksulluk ve dışlanma karşısında onları bir kalkan gibi korumuştur (Fırat ve Açıkgöz, 2020: 235).

Yapılan çeşitli araştırmaların sonuçları, Çingene gruplarının (Dom, Lom ve Rom) en temel sorunlarından birinin istihdama yeterince katılamama olduğunu ortaya koymaktadır (Kolukırık, 2006; Akkan vd., 2011; Fundación

Secretariado Gitano, 2010; European Roma Rights Center, 2008). Kentlere yerleştikten sonra vasıf gerektirmeyen iş kollarında çalışmak zorunda kalan Dom kadınlar, geliri belirsiz, güvencesiz, kayıt dışı ve günü kurtarmaya yönelik işler aracılığıyla yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Bu açıdan toplayıcılığın kırsalda göçer ya da konar-göçer yaşam tarzına daha uygun bir geçim kaynağı olduğu ancak Domların kentlere yerleşmeleriyle birlikte bu işin eskisi gibi kazanç getirmediği söylenebilir. Dom kadınlarla yapılan görüşmeler de bu durumu doğrulamaktadır:

“Bu iş eskiden daha iyiydi. Şehirlerde toplama işi köylerdeki gibi değil.” (Z. G., 41); “Yaşlarımızın anlattıklarına göre onlar bu işi köylerde rahat yaparlarmış. Şimdi ise şehirlerde kolay kolay bir şey vermiyorlar” (M. Ö., 38); “20 sene önce de toplayarak geçinirdik. O zamanlar köylerde işler (toplayıcılık) çok iyiydi. Annem de bu işle yaşadı ve öldü. Ne zaman Sanayi Mahallesi’ne (Elazığ) geldik, her şey bozuldu. Burada başka işler var, çokta rahat ama uzmanlığımız yok. Toplamayla da geçinmek buralarda zor. Buralar bize göre değil.” (N. P., 41); “Çok eskiden köylere erkeklerimiz elek yapmaya giderlerdi. Biz de toplardık, o zamanlar her şey verirdi. Şimdi gidemiyoruz.” (G. G., 72).

Bu ifadelerden Dom kadınlar için toplayıcılığın kırsalda daha işlevsel bir geçim kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Dom kadınlar göçer veya konar-göçer yaşadıkları dönemlerde toplayıcılığın daha rahat ve kazançlı bir iş olduğunu belirtmektedirler. Görüşmecilerin *“erkekler köylere elek yapmak için giderdi, biz de toplardık”* sözleri bu dönemlerde Domların bir yandan kırsala hitap eden mesleklerini/zanaatlarını icra ettikleri diğer yandan buldukları köyün/kasabanın hanelerinde günlük ihtiyaçlarını toplayıcılık yaparak sağladıkları anlaşılmaktadır. Dom kadınları bu dönemlerde toplayıcılığın iyi gelir getiren bir iş olduğunu belirtmişlerdir.

Kentlerde *“kirli, kimsenin yapmak istemediği bir iş”* olarak nitelenen toplayıcılık, Dom kadınların geçimlerini sağlamak için mecbur kaldıkları bir geçinme stratejisidir. Dom kadınlar, kırsal ile ilişkilerinin olduğu dönemlerde toplayıcılığın geçinmek için yeterli bir iş olduğunu vurgulamaktadırlar. Görüşmeciler kırsalda hem zanaatlarını sürdürdüklerini hem de toplayıcılık işini daha rahat yaptıklarını belirtmektedirler. Buradan Dom olmayan kır insanının Domlara karşı daha ılımlı oldukları düşünülebilir. Ancak kırsal bölgelerden kentlere olan göçleri ile Dom kadınların, ekonomik ve kültürel yetersizlikleri ile kentsel koşullara yenik düştükleri söylenebilir.

Kırsala özgü zanaatlarının geçersizleşmesiyle kentlere göç etmek zorunda kalan Dom kadınları, kente özgü işlere de yabancı oldukları için toplayıcılık işini yapmaya devam etmişlerdir. Görüşmelerden toplayıcılık işinin kırsalda daha iyi bir geçim kaynağı olduğu kentlerde başka işlere ulaşamadıkları için bu işi yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu açıdan görüşmeciler günümüzde toplayıcılık gibi enformel işlerden geçimlerini sağlamada zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum Domların yoksulluğa maruz kalmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla Dom kadınların geçmişte kırsala özgü meslekleri ile geçimlerini daha rahat sağladıkları, mesleklerinin kentte geçerliliğini yitirmesi sonucu ise düzensiz, güvencesiz ve enformel işlerle karşı karşıya kaldıkları, bu bağlamda istihdamın yeni merkezi olan kentlerde düzenli ücret kazanabilecekleri işlere ulaşmalarının da imkansız hale geldiği söylenebilir. Bu bağlamda toplayıcılık, Dom kadınların kente göre kırsalda daha rahat icra ettikleri ve daha çok kazanç sağladıkları bir geçinme stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Dom kadınlar, toplayıcılık ile yoksulluk arasında önemli bir ilişki olduğunu belirtmektedirler:

“Toplayıcılık fakir işidir. İçimizde durumu iyi olan veya daimi iş bulanlar asla bu işi yapmaz. Bu işi yapanlar mecburiyetten yapıyor. Hele şehirler bu işe uygun değil” (M. S., 58); “Ekmeğe muhtaç olmayan bu işi çocuklarına (kadınına) yaptırılmaz. Yoksul demek toplayıcı demektir. Şimdiye kadar toplayıcılık yapan tanıdıklarım ekmeğe muhtaç insanlar, nasıl toplanasınlar. Eskiden köylerde insanlar vardı. Şimdi her yer şehir olmuş. Buralarda çalışmıyoruz” (A. G., 66); “Bazen toplamaya gidip akşam eve dönünce eşim ve çocuklarım neler topladığımı sorarlar. Topladıklarım ile yemek yaparım. Bu işle yarı aç, yarı tok yaşıyoruz.” (T. K., 39); “En çok zoruma giden Dom olduğumuzu anlayınca iş vermemeleridir..” (N. P., 41); “Ben de eşim de sürekli iş aradık, ikimiz de bulamadık. Şimdi toplayıcılık yapıyorum ama anlamadan dinlemeden dışlıyorlar, artık onu da yapmak istemiyorum.” (S. P., 54)

Görüşmelerde toplayıcılığı *“fakir işi”* olarak tanımlayan Dom kadınları, toplayıcılığı aynı zamanda yoksulluklarının bir nedeni olarak da görmektedirler. Ayrıca Dom kadınlar, kırsal bölgelerde yaşadıkları yoksulluğun kentteki gibi kendilerini etkilemediğini belirtmektedirler. Domlarda sadece kadının çalıştığı hanelerde ise yoksulluk daha şiddetli bir hal almaktadır. Bu durum Domların kentlere yeni yerleşmeleri ve buralarda toplayıcılık gibi enformel işler dışında başka geçinme stratejileri geliştirememeleri ile ilişkili olabilir. Görüşülen kadınlar, Dom etnisitesi ile özdeşleşen toplayıcılığın etnik kimliklerini açığa çıkardığını bu yüzden de dışlanmalarına sebebiyet verdiğini savunmuşlardır. Rodgers vd.’nin belirttiği gibi ilk kez 1974 yılında

Fransa’da kullanılan sosyal dışlanma kavramı, 1980’lerde gerçekleşen yeniden yapılanmanın etkisiyle “yeni yoksulluk” kavramının yerine kullanılmaya başlanmıştır (1995:2). Bu bakımdan Türkiye’de Dom topluluğunda görülen yoksulluğu “yeni yoksulluk” olarak görmek mümkündür. Zira Karakaş’ın belirttiği gibi yeni yoksulluk, kentlerin kenar mahallelerinde oluşturulan yaşam alanlarında yerleşiklik kazanmasıyla birlikte, kendi çerçevesinde bir kültür atmosferi haline dönüşmektedir (2010: 9). Örneğin Önen (2011: 474) yaptığı araştırmada, Roman topluluğundaki yoksulluğu eski yoksulluk ya da mutlak yoksulluk olarak, Dom topluluğunda görülen yoksulluğu ise “yeni yoksulluk” olarak kavramsallaştırmaktadır. Yeni yoksulluk gelir ve tüketimi içeren mutlak yoksulluk sınırıyla ilgili olmayıp burada yoksulluk ve yoksunluğun iç içe olma durumudur. Domlardan önce yerleşik hayata geçen Romanlar (Rom), kentlerde edindikleri tecrübelerle, yeni geçinme stratejileri oluşturarak tutunmaya başlamışlardır. Işık ve Pınarcıoğlu’nun (2005) “eski yoksullar”ın var olan sistem içerisinde tutunmaya çalışıp farklı stratejiler geliştirdikleri saptamasına benzer biçimde Romanlar da kendilerini geçici işlerde ve enformel sektörde konumlandırmaya çalışmaktadırlar. Dom topluluğunu bu çerçevede yeni yoksulluğun yeni madunları olarak görebiliriz. Önen’e göre, Dom topluluğu topluma entegre olabilmek için “taktikler” geliştirememekte ve kaynaklara nasıl ulaşacaklarını bilememektedirler. Bu durum Dom kadınlarda oldukça belirgindir.

Etnik kökene göre derlenmiş herhangi bir veri olmamasına rağmen, yapılan araştırmalarda (Kolukırık, 2009; İlhan ve Fırat, 2019; Akgül, 2021) Türkiye’de Çingene grupların büyük bir bölümünün ciddi düzeyde yoksulluk içinde yaşadıklarını göstermektedir (F.S.G., 2010, 11). Kolukırık’a göre, eğitim, istihdam, dışlanma gibi problemlerin yanı sıra yoksulluk, Türkiye’deki Rom, Dom ve Lom grubu Çingeneler açısından büyük bir sorundur. Kolukırık özellikle Dom grupları arasındaki yoksulluğun en derin ve şiddetli halleriyle deneyimlendiğini vurgulamaktadır (2008: 152). Önen de, Domların yoğun olarak yaşadıkları illerden biri olan Diyarbakır’da işsizlik ve yoksulluk oranının oldukça yüksek olduğunu belirtmektedir (2011: 471). Türkiye’nin Batı bölgelerinde yaşayan Roman (Rom) topluluğuna kıyasla Domlardaki işsizlik ve yoksulluğun nedeni olarak yerleşik hayata daha geç başlamalarının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle, yerleşik hayata geç geçmiş olmaları Domlar için büyük bir dezavantajdır. Kırsalda göçer ve konar-göçer yaşayan ve gelir getirici etkinliklerini bu çerçevede sağlayan Dom kadınlar, kentlere yerleşmeleri ile birlikte formel iş alanlarına girememekte ve buralarda daha çok enformel işlerde yoğunlaşmaktadırlar.

Özelde Dom kadınlar işgücü piyasasına girişte etnik kökenleri, düşük eğitim düzeyleri ve kente özgü işlerde yeterli mesleki tecrübeye sahip olmamalarından dolayı kentsel istidamın dışında kalmışlardır. Bu nedenle geliri az, güvencesiz, kayıt-dışı ve düzensiz olarak bilinen enformel işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla, istihdam noktasında eşitsizliklere maruz kalan Domlar için bu durum; işsizlik, yoksulluk, dışlanma vb. sorunlara da zemin hazırlamaktadır. Öte yandan, Dom kadınlar hem kadın hem de Dom oldukları için işgücü piyasasına erişimlerinin sınırlı olması ya da düşük statülü enformel bir iş olarak toplayıcılığı devam ettirmeleri nedeniyle sosyal dışlanmayı daha fazla deneyimlemektedir. Elazığ’da yaşayan Dom kadınları, toplayıcılık yaparken maruz kaldıkları dışlanma ve psikolojik şiddete vurguda bulunmuşlardır:

“Bir eve gidince kapıyı suratımıza kapatırlar, kötü söz söyleyenler çok oluyor.” (N. P., 41); “Bu işin zor tarafı Dom olduğunun anlaşılmasıdır. Toplayıcılığı bir tek biz yaparız.” (S. P., 54); “Buna (toplayıcılığa) dilencilik gözüyle bakanlar oluyor, kovuyorlar, dışlıyorlar. Artık bu işi yapmak istemiyorum. Beni hem yoruyor, hem de psikolojimi bozuyor.” (G. P., 42); “Kapıdan kovulmak çok zorumuza gidiyor. Bir şey istememişe fırsat vermeden suratımıza kapıyı çarpıyorlar. Onunla da kalsa iyi, Çingene diye hakaret edenler de çok oluyor. Allah’a havale ediyorum onları. Vermiyorum dersin, hakaret etmek nedir? Çocuklarım olmasa açlıktan ölüürüm de toplamaya gitmem” (N. P., 41)

Bu ifadeler, toplayıcılığın dışlanmaya yol açtığını ortaya koymaktadır. Elazığ’da “Dom işi” olarak etiketlenen toplayıcılık, Dom kadınların çalışma hayatından dışlanmalarına zemin hazırlamakta ve Dom kadınlar üzerinde olumsuz psikolojik sonuçlara neden olmaktadır, denilebilir. Görüşmeciler toplayıcılığın sadece Dom kadınlar tarafından yapıldığını belirtmektedirler. Görüşmecilerin “*Toplayıcılığın zor tarafı Dom olduğunun anlaşılmasıdır*”, “*Toplayıcılığı Domlar yapar*” ifadeleri, toplayıcılığın Dom etnik kimliğinin anlaşılmasına yol açtığını göstermektedir. Gelecekte çok bu günü kurtarma, ya da geçim stratejilerini oluşturan koşullarla hareket etme durumu, ekonomik alanda sosyal dışlanma sürecinin belirleyicisi durumundadır. İşsizlikle katmerleşen güvencesizlik problemi, aynı zamanda dışlanma alanlarını ve süreçlerini de tetiklemektedir (Byrne, 1999: 13-19). Görüşmecilerin “*Kapıyı suratımıza kapatıyorlar*”, “*Kötü söz söylüyorlar*”, “*Dışlıyorlar*”, “*Kapıdan kovulmak çok zorumuza gidiyor*”, “*Çingene diyorlar*” gibi ifadeleri Dom kadınların toplayıcılık işini yaparken onuruna, özsaygısına ve özgüvenine yönelik olumsuzluklar yaşadıklarını göstermektedir. Sennett (1972)’in de vurguladığı üzere, sembolik

şiddetin karakterler üzerinde açtığı yaralar sebebiyle kişilerin yaşadığı eziklik, değersizlik hissi, özsaygı yitimi gibi psikolojik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum görüşülen Dom kadınların, insanlardan/toplumdan uzaklaşması gibi çeşitli sonuçlar doğurmaktadır.

Görüldüğü üzere Dom kadınların karşılaştıkları çeşitli problemlerin istihdama erişim ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. İstihdama erişim noktasında yaşanan sorunlar kartopu gibi büyüyerek çok katmanlı dezavantajları ortaya çıkarmaktadır. (Baltacı ve Bülbül, 2021:168). Bu bakımdan toplayıcılık, sadece dilencilik algısı nedeniyle dışlanmaya ve psikolojik şiddete sebebiyet vermemekte, aynı zamanda Dom kimliklerini de ele vermektedir. Dom olduklarının ifşa olması kendilerine yönelik yerleşik önyargıların açığa çıkmasına ve şiddetin bir bakıma doğallaşmasına sebep olmaktadır.

Görüşülen Dom kadınları toplayıcılığın toplum tarafından dilencilik olarak görüldüğünü, bu durumun ise daha sık dışlanmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir:

“Dilencilerle bizı karıştırmayın. Biz muhtaç olduğumuz zaman toplamaya gideriz. Dilenciler ağgözlüdür, dünyayı versen yine ister. Biz her gün toplamayız.” (N. Ö., 38); *“Toplayıcılık dilencilikse ki çoğu gacı (Dom olmayanlar) öyle diyor. Peki, sorayım, neden para istemiyoruz? Dilenci senden para koparmadan gitmez. Ama biz karın tokluğuna toplayıcılık yaparız. Bunu ayırt etmek zor değil. Azığımız olsa toplamayız. Ama dilencinin mihyarları olsa yine dilenir.”* (T. K., 39); *“Bohçacılık yaparız, iş olmayınca bir şeyler isteriz, adımız toplayıcı olmuş, kimisi dilenci der, kimisi başka bir şey. Ama gerçek olan ekmeğimizi bu yolla kazanmaya mecbur olduğumuz. . . Başka çıkış yolu yok.”* (G. P., 42); *“İhtiyacın varsa toplarsın. Yoksa ağgözlülüğe gerek yok. Köylerde kimse bize dilenci demezdi. Ama şimdi buralarda (kentlerde) hangi kapıyı çalsak dilenci gözüyle bakıyorlar. Bazen kapıyı açmıyorlar, içeriden bizim için dilenci geldi dediklerini işitiyoruz.”* (G. G., 72).

Bu ifadeler, Dom kadınların toplayıcılığı dilencilikten farklı gördüklerini ortaya koymaktadır. Dom kadınlar, toplayıcılığı *“para istememek, ağgözlü olmamak ve ihtiyacı kadar talep etmek”* gibi nedenlerle dilencilikten ayrı tutmaktadırlar. Görüşmecilerin dile getirdikleri özellikle *“Karın tokluğuna toplayıcılık yaparız.”*, *“Azığımız olsa toplamayız.”*, *“İhtiyacın varsa toplarsın”* gibi ifadeler, Dom kadınların ihtiyaç temelli bir anlayışla hareket ettiklerini ve kanaatkâr bir tutum sergilediklerini düşündürmektedir. Ancak kimi araştırmalar, dilencilerin bazılarının bir yiyecek maddesi, giyecek veya ev eşyası da istediklerini ortaya koymaktadır. Bunlar daha çok evlerde veya işyerlerinde dilenenlerdir. Bazıları her ne kadar istediği eşyayı doğrudan söylese de, ne verilirse almakta da tereddüt etmemektedirler. Bu ise, asıl ihtiyacının o eşya olmadığı en önemli göstergesidir. Alınan her şey *“kısa günün kârı”* olarak değerlendirilmektedir (Vatandaş, 2002: 74). Dilenciler, genelde nakit paranın yanı sıra, günlük ihtiyaçlarını giderecek temel gıda, giyecek, yakacak vs. malzemeleri talep etmektedirler. Bu bağlamıyla toplayıcılık Vatandaş'ın tanımını yaptığı dilencilik türüyle benzerlik gösterse de görüşmecilerin ifadeleri, toplayıcılığın ihtiyaç halinde başvuru bir geçinme stratejisi olduğunu ve bu bakımdan dilencilikten farklılaştığını vurgulamaktadır.

Bazı Dom kadınların ise bohçacılıkla toplayıcılığı bir arada sürdürdükleri saptanmıştır. Bu kadınlar bohçacılık yapmaya gittiklerini, yeterli satış yapamayınca da toplayıcılık yaptıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum Dom kadınların çalışmak için çaba sarf ettiklerini ancak yeterli kazanç elde edemediklerinde ise topladıklarını göstermekle birlikte alanda yapılan gözlemler, bohçacılığın toplayıcılık yapmak ve daha rahat toplayabilmek için önemli bir araç olduğunu düşündürmektedir. Zira Dom kadınların, toplayıcılık yaparken dilenci algısıyla dışlanmamak amacıyla bohçacılık yaptıkları saptanmıştır. Bu durum geçmişten günümüze Dom kadınların, dışlanmamak için geliştirdikleri fonksiyonel bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan görüşmeciler, hiçbir Dom kadının sokakta para toplamadığını/dilenmediğini beyan etmişlerdir:

“Bizde sokakta para toplayan olmaz.” (N. Ö., 38); *“Sokakta para toplayanlar dilenenlerdir, biz evlere gideriz bazen de iş yerlerine...”* (İ. G., 27); *“Suriye'den gelenler sokakta para toplar, adımız batırdılar.”* (T. K., 39)

Görüşmecilerin dile getirdikleri bu ifadeler, toplayıcılığın ev ve iş yerlerinde gerçekleştirilen bir geçinme stratejisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca görüşmeciler, Suriye'den gelen Dom mültecilerinin sokakta para dilendiklerini, bu durumun Dom imajını olumsuz etkilediği görüşündedirler.

Sonuç ve Öneriler

Domlar, daha çok enformel ağlarla enformel sektörlerde istihdam olanakları arayışına girmektedirler. Enformel işlerde zor şartlarda çalışan Domlar, genellikle Dom olmayanların yapmak istemedikleri düşük statülü ve marjinal olarak kabul edilen işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu işlerden birisi olan toplayıcılık, Dom kadınların önemli bir geçim kaynağı olarak bilinmektedir.

Araştırmada Dom kadınların çalışma hayatında, etnik kimlikleri ve yoksulluklarıyla Dom olmayan kadınlardan daha dezavantajlı oldukları tespit edilmiştir. Dom kadınları; kadın olmak, Dom kadın olmak, güvencesiz/düzensiz/düşük ücretle enformel işgücü piyasasına dahil bir Dom kadın olmak gibi çoklu dezavantajlara maruz kalmaktadırlar. Elazığ'ın kenar mahallelerinde bu işi sürdürmeye çalışan Dom kadınları, toplayıcılık gibi başkalarının yapmak istemediği, düşük gelirli ve dışlayıcı işlerde sosyal güvenceden yoksun bir şekilde çalışmaktadırlar. Ancak Dom kadınlarda uzun bir geçmişe dayanan toplayıcılık kırsaldaki kadar rağbet görmemektedir.

Dom kadınların toplayıcılığı bir geçim kaynağı olarak sürdürmelerinde enformel ağların etkili olduğu görülmüştür. Bu bağlamıyla “toplayıcılık” ile Dom etnisitesi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Zira kadim bir geçmişe sahip olan toplayıcılık, toplumda sadece Dom kadınların icra ettikleri bir iş olarak görülmekte ve gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Enformel ağların yaygın olduğu mahallelerde yaşayan Dom kadınlar, toplayıcılık işini buralarda öğrenmekte ve gelecek kuşaklara aktarmaktadır.

Dom kadınlar, genelde eğitim düzeylerinin düşük olması, yaptıkları geleneksel işlerin (sepetçilik, kalaycılık, bakırcılık, elekçilik vb.) ekonomik geçerliliğini kaybetmesi, kente özgü işlerde yeterli mesleki tecrübeye sahip olmamaları gibi nedenlerle toplayıcılığı sürdürmek zorunda kalmışlardır. Ancak Dom kadınların enformel ağlar aracılığıyla toplayıcılık gibi enformel işlerde çalışmaları mesleki yeterlilik gerektiren başka iş kollarında gelişmelerine de imkan tanımamaktadır. Dom kadınlarda düşük eğitim düzeyi, yoksulluk/yoksunluk hali ve Dom etnisitesi gibi çoklu dezavantajlar toplayıcılık gibi değersiz addedilen işlere neredeyse ömür boyu mecbur olmalarına sebebiyet vermektedir.

Araştırmada Elazığ'da “Domların yaptığı iş” olarak algılanan toplayıcılığın, kadınların çalışma hayatından dışlanmalarına da zemin hazırladığı görülmüştür. Bu durum Dom topluluğunda görülen yoksulluğu “yeni yoksulluk” olarak öne çıkarmaktadır. Dom kadınların toplayıcılık yaparken karşılaştıkları dışlanmaya rağmen bu işe devam etme mecburiyetleri, yoksulluk ve yoksunluğun iç içe geçtiğini göstermektedir. Toplayıcılığın geliri düşük, zor ve istenmeyen bir iş olmasına rağmen Dom kadınları tarafından sürdürülmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında “kader” kavramı öne çıkmaktadır. Bu bağlamda toplayıcılık, Dom kadınlarda “kader” olarak görülmekte ve tüm zorluklara rağmen icra edilmektedir.

Dom kadınların ekonomik hayattan da dışlanmaları olumsuz psikolojik sonuçlara neden olmaktadır. Dom kadınların daha çok toplayıcılık gibi enformel işlerde yoğunlaşmalarında etnisitenin etkili olduğu ve enformel çalışmanın yoksulluk, dışlanma, damgalanma, sembolik şiddet gibi başka tür problemlere de yol açtığı görülmüştür. Etnisite, cinsiyet, yoksulluk, enformalite gibi dezavantajların kesiştiği bir hayatla mücadele eden Dom kadınları, gelir ve güvence bakımından düzenli işlere ulaşmada zorluklar yaşamakta olup güvencesiz, düzensiz, başkalarının yapmak istemediği “toplayıcılık” gibi düşük statülü işlere mecbur kalmaktadırlar.

Araştırmada Dom kadınları, toplayıcılığın dilencilik olmadığını öne sürmüşlerdir. Görüşmeciler, para yerine yiyecek, giyecek, yakacak ve ev eşyası gibi ihtiyaçların talep edilmesinin dilencilik olmadığı görüşündedirler. Ayrıca Dom kadınlar, toplayıcılığı açgözlü olmamak ve ihtiyacı kadar talep etmek gibi nedenlerle dilencilikten ayrı tutmaktadırlar. Zira toplayıcılık, Dom kadınların ihtiyaç halinde başvurdukları kadim bir geçinme stratejisidir.

Toplayıcılık, Dom kadınların enformel iş piyasasında yaşadıkları problemleri ve bu problemlerin temelinde yatan faktörleri açıklasa da onların çalışma hayatında dezavantajlı konumlarını etkileyen başka önemli faktörler de bulunmaktadır. İleride yapılacak araştırmalarda, bu faktörlerle ilgili araştırmaların yapılması önemli görünmektedir. Bu yüzden, enformel iş piyasasında istihdam olanağı arayan Dom kadınları ile ilgili bohçacılık, mevsimlik işler, gündelikçilik gibi konularda da alan araştırmalarının yapılması ve sonuçlarının karşılaştırılması önemlidir. Bu açıdan yeni çalışmalarla hem Domların istihdama ulaşmada yaşadığı sıkıntılar, kente özgü iş ve mesleklere uyumları gibi konular hem de enformel işgücü piyasasına dahil olmuş başka etnik topluluklar da araştırılabilir.

Kaynakça

- Akgül, F. İ. (2021). *Roman kadını: Çoklu kimlik kesişiminde ezilenler*. Ankara: Orion Yay.
- Akkan, B. E., Deniz, M. B. & Ertan, M. (2011). *Sosyal dışlanmanın Roman halleri*. İstanbul: Sosyal Politika Forumu.
- Baltacı, I. K., & Bülbül, O. G. (2020) İşgücü piyasasına erişim bağlamında sosyal dışlanma: Domlar üzerine bir değerlendirme. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1), 157-193.
- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik düşünmek*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler*. (H. Uğur Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Byrne, David (1999). *Social exclusion*, Buckingham: Open University Press.
- Creswell, J. W. (2013). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. S. B. Demir (Çev. Ed), Ankara: Eğiten Kitap.
- Çelik, K. & Yüce Tar, Y. (2016). Samsun'da evlere temizliğe giden Roman kadınlar: Enformel sektörde çalışmanın yükü nelerden hafif? Çalışma ve Toplum, 1(48), 59-86.
- Erdoğan-Aras, F. (2009). Etnik (Çingene) işgücünün enformel işgücü piyasasına katılım biçimleri ve bu süreçte etkili olan faktörler: İstanbul (Çankurtaran) ve Edirne (Menzilahir) örnekleri. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(1), 75-100.
- European Roma Rights Centre (2013). Avrupa Roman hakları merkezi raporu: Türkiye Ülke Profili 2011 – 2012.
- Fırat, M. & İlhan, S. (2019). Çingenerde yoksulluk ve sosyal dışlanma: Malatya örneği. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (3) , 265-277. DOI: 10.18506/anemon.449956
- Fırat, M. & Açıkgöz, R. (2020). Elazığ'da yaşayan çingenerin değişen/ dönüşen meslekleri üzerine nitel bir araştırma. Journal of Economy Culture and Society, Supp(1), 229-248. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0058>
- Fundación Secretariado Gitano (2010). Türkiye'de Romanların durumu Türkiye'de çalışma ve insana yakışır iş koşulları sorunları raporu, http://ec.europa.eu/employment_social/progress/index_en.html. Adresinden 15 Ekim 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. (2005). Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karakaş, M. (2010). Küresel yoksulluğun öteki yüzü: Yeni yoksulluk ve dışlanma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. XII, 2, 1-18.
- Kolukırık, S. (2006). Sosyolojik perspektiften Türk(İye) Çingeneri: İzmir Çingeneri üzerine bir araştırma. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 3(1), 1-24.
- Kolukırık, S. (2008). Türkiye'de Rom, Dom ve Lom gruplarının görünümü, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: 5, Cilt: 8, ss.145-153.
- Marsh, A. (2008). Etnisite ve kimlik: Çingenerin kökeni. E. Uzpeder, S. Danova, S. Özçelik ve S. Gökçen (ed.), Biz buradayız: Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi içinde (s. 19-27). İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Önen, Selin (2011). Çingenerin sosyal haklara erişimindeki zorluklar: Roman ve Dom toplulukları karşılaştırması. III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı. Kocaeli, s. 465-481.
- Patton, M. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri (Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Yayınları.
- Sassen, S. (1995). Immigration and local labor markets, The Economic sociology of mmigration, (Ed.) A. Portes, The Russell Sage Foundation, Newyork.
- Sennett, Richard & Cobb, Jonathan (1972), The Hidden injuries of class, Faber and Faber, London.
- Slattery, M. (2010). Sosyolojide temel fikirler. (Ü. Tatlıcan, & G. Demiriz, Çev.) İstanbul, Sentez Yayınları.
- Standing, G. (2014). Prekarya, yeni tehlikeli sınıf, (E. Bulut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzpeder, E., Danova, S., Özçelik, S. & Gökçen, S. (Ed.). (2008). Biz buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi (E. Taboğlu ve S. Öney, Çev.). İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Wilson, F. D. (2003). Ethnic niching and metropolitan labor markets, Social Science Research, 32(3), 429-466. [https://doi.org/10.1016/S0049-089X\(03\)00015-2](https://doi.org/10.1016/S0049-089X(03)00015-2)
- Vatandaş, C. (2002). Dilenciler ve dilencilik (Sosyolojik bir araştırma), AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı: 1, ss 170-183
- Yıldırım, A. & Şimşek, A. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri(8. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED SUMMARY

In this study, Dom women in the informal sector are discussed. Dom women, who face difficulties in reaching regular and secure jobs, turn to the informal sector. Dom women work under difficult conditions in informal jobs, and they often have to do jobs that non-Dom people do not want to do. Gathering is a basic subsistence strategy at the forefront of these works. Gathering can be defined as the situation in which Dom women request items such as food, drink, clothing and household items free of charge from other households in order to meet the various needs of their households. Dom women face difficulties in accessing employment due to their ethnic origins, low education levels, and lack of city-specific occupations. However, for Dom women, being included in the informal labor market causes problems such as exclusion, stigma, and symbolic violence, as well as economic difficulties.

Dom women face more problems than non-Dom women due to their ethnic identity and poverty. Various difficulties, such as being a woman, being a Dom woman, being forced into the informal labor market with precarious/irregular/low wages, drag Dom women to a multifaceted disadvantage. Dom women struggle to exist at the intersection of disadvantages such as ethnicity, gender, poverty and informality.

This research tries to understand the process of inclusion of Dom women in the informal labor market and the social, economic and cultural consequences of this process for them through their own narratives/experiences. The main purpose of the study is to approach the "gathering experiences" of Dom women, who are "gathering" as an informal job, from a sociological perspective. In this context, the research aims to understand and interpret the structure of working relationships in Dom women from past to present, the effect of ethnicity on their "gathering" and some other consequences of gathering through women's own narratives.

Qualitative research methods were used in this study. The study was designed with a phenomenological pattern within the scope of qualitative research method. In this research, which was designed with a phenomenological design within the scope of qualitative research method, data were obtained by semi-structured interview technique. Thirteen (thirteen) Dom women living in Elazig and making their living by "gathering" were included in the study. In this study, snowball sampling, which is one of the purposive sampling types, was used in the selection of the participants in order to determine the issues such as the thoughts, problems and first experiences of the Dom women dealing with the gathering business in a holistic manner. Gathering Dom women were reached by snowball sampling. Participation in the interviews was provided on a voluntary basis.

Gathering, an ancient strategy of subsistence, is an important source of livelihood that Dom women have applied to since the first migration period. They have been collecting for the purpose of meeting their needs such as food, clothing, heating and household goods since they were constantly on the move. Dom women, who made a living in accordance with their nomadic lifestyle by collecting in rural areas, continued to do this work after settling in the cities. The fact that they continue to do the same job today shows that collecting continues uninterrupted in general, although it has decreased compared to the past. Gathering has a functional importance in the survival of Dom women. Today, it can be said that Dom women hold on to life thanks to collecting. The fact that they do not have a profession to make a living in the cities makes gathering vital for them.

Dom habitats were influential in the continuation and prevalence of gathering in Dom women. Factors such as Dom neighborhoods, social relations, cultural ties and ethnicity are influential in the prevalence of gathering among Dom women. The clustering of Dom women in informal networks in the gathering business brings to mind Wilson's concept of "ethnic niche / ethnic clustering" (2003: 430-431). According to Wilson, the term "ethnic niche" is used here to denote labor specialization, which includes the tendency for members of a particular ethnic group to be overrepresented in an activity. In this context, ethnic clustering refers to the labor market where ethnicity is positioned as both a collective identity and a form of belonging. The social relations and informal networks of the Dom, which are concentrated in the outskirts of the cities and known for their closed social characteristics, it is effective in being seen intensely in his ethnicity.

Dom women state that collecting is a more comfortable and lucrative job when they are nomadic or nomadic. Dom women emphasize that collecting is a sufficient job to make a living during their relations with the countryside. From this, it can be thought that non-Dom rural people are more moderate towards Dom. However, it can be said that with their migration from rural areas to cities, Dom women succumbed to urban conditions with their economic and cultural inadequacies.

Dom women also see gathering as a reason for their poverty. This may be related to the fact that the Dom settled in the cities and they were not able to develop other subsistence strategies other than informal jobs such as gathering. Interviewed women, Dom They argued that gathering, identified with their ethnicity, reveals their ethnic identities, thus causing them to be excluded.

Collecting labeled as "Dom work" in Elazig paves the way for the exclusion of Dom women from working life and has negative psychological consequences on Dom women. Dom women keep collecting separate from begging for reasons such as "*not asking for money, not being greedy and demanding as much as they need*". Beggars often demand cash. In this context, it can be said that gathering is separated from begging as a subsistence strategy that Dom women have used from the time they were nomadic to the present day, when needed.